

Potenciál obnovy slanomilné vegetace meliorované nivy dolní Trkmanky

Potential of the restoration of the halophyte vegetation lower course of the Trkmanka river floodplain

Petr Halas, Mgr.

Key words: halophyte vegetation, floodplain, south Moravia

Abstract

One of the most important areas with halophyte vegetation in the Czech Republic represents lower course of the Trkmanka river floodplain. This vegetation is a small rest of the origin distribution. Plant species structure has changed in context of historical and recent management. Many plant species became extinct due to destruction of biotops, hydrological regime changes and leaving of extensive management too. The chance to survive of the halophyte plant species will exist due to specific feature of halomorphic soil and competitive advantage of halophyte plant species if management of the rare biotops is right.

Úvod

Slanisková vegetace patří k nejohroženějším biotopům jižní Moravy. Ještě na začátku 19. století, patřily v rámci povodí Trkmanky k nejvýznamnějším územím s výskytem slaniskové vegetace přirozené mokřady v okolí slaných jezer u Čejče a Kobylí. Přestože byla obě jezera a s nimi i slanomilná vegetace zničena odvodněním, uvádí ještě Šmarda (1953) z širšího okolí řadu druhů, které se zde dnes již nevyskytují, např. sivěnka přímořská (*Glaux maritima*), bahenka šášinovitá (*Heleochoa schoenoides*), locika vrbová (*Lactuca saligna*), pampeliška besarabská (*Taraxacum bessarabicum*) aj. Přehled o slanomilné vegetaci přináší také Grulich (1987).

Ze všech rozsáhlých slanisk povodí Trkmanky zůstala zachována pouze slaniska v okolí Trkmanského Dvora. Poslední cenné biotopy – louky, rákosiny a vodní plochy – jsou chráněny v přírodní památce Trkmanské louky o rozloze 19 ha a přírodní památce Trkmanec – rybníčky o rozloze 34,7 ha. Samotné přírodní památky, ale i širší okolí jsou významné jak výskytem slanomilných společenstev, tak výskytem jednotlivých významných druhů. Jedná se o území dolního toku Trkmanky, který již náleží Dolnomoravskému úvalu. Niva Trkmanky tvoří plochý reliéf s řadou drobných občasně podmáčených sníženin. Říčka Trkmanka protéká zahloubeným, ohrázeným, napřímeným korytem. Většina území je zorněna a intenzivně zemědělsky využívána. Ačkoliv je krajina v okolí cenných biotopů intenzivně zemědělsky využívána a eutrofizovaná, dokážou se slanomilné rostliny díky větší konkurenceschopnosti v zasoleném prostředí také uplatnit (Lacina, Halas, 2008).

Materiál a metody

Širší okolí Trkmanského Dvora bylo v průběhu první poloviny vegetačního období roku 2009 prozkoumáváno za účelem mapování liniových společenstev (ekotonů) a mapování výskytu kriticky ohroženého druhu pcháče žlutoostenného (*Cirsium brachycephalum*). Vybraná společenstva a kriticky ohrožené druhy byly zahrnuty do ploch fytoecnologických snímků, které zde byly pořizovány. Vývoj vybraných částí biotopů byl sledován v letech 2006 až 2009.

Výsledky

Při mapování v širším okolí Trkmanského Dvora byly zachyceny některé zvláště chráněné a ohrožené druhy slanomilných a vlhkomilných rostlin. Podle jejich životních forem lze

zjednodušeně rozlišovat: druhy nesnášející výrazné disturbance, druhy snášející občasné výrazné disturbance a jednoleté druhy.

Druhy nesnášející výrazné disturbance

Mezi nejohroženější rostliny okolí Trkmanského Dvora patří kriticky ohrožený starček zlatý (*Senecio doria*), který se původně vyskytoval ve slatinných loukách, jak v okolí Rakvic, tak podél Trkmanky až ke Kobylí (Slavík, Štěpánková 2004). Jedná se o vytrvalý druh, který se v několika málo jedincích vyskytuje při okraji silnice mezi Trkmanským Dvorem a Velkými Bílovicemi. Biotop částečně koseného příkopu, v němž se vyskytuje, lze po stránce hospodaření přirovnat k loukám, které mohly v širším okolí dříve sloužit jako příležitostné pastviny nebo kosené louky. Periodické odstraňování biomasy je důležité pro potlačení rákosu obecného (*Phragmites australis*) a orobince širokolistého (*Typha latifolia*). Pravidelně, extenzivně využívané louky se v zájmovém území dnes nevyskytují. Většina lokalit, odkud je starček zlatý (*Senecio doria*) historicky uváděn, již zanikla. Opatření, která by mohla posílit vymírající populaci tohoto vzácného druhu, by zahrnovala vymezení ploch slaných trávníků, vyvíjejících se k rákosovým porostům, jejich kosení a dosazení rostlin vypěstovaných ze semen zdejší populace.

Druhy snášející občasné výrazné disturbance

Druhy, které snášejí občasné výrazné disturbance jsou součástí nejrozšířenějších biotopů slanomilných rostlin zájmového území vyjma rákosin. Občasné disturbance, zejména přeorání jednou za 4 až 5 let, jsou pro řadu slanomilných rostlin velmi důležité, protože nahrazují pastvu nebo kosení, které potlačují zarůstání rákosou obecnou (*Phragmites australis*) nebo orobincem širokolistým (*Typha latifolia*). Zmíněné druhy dokážou během jedné vegetační sezóny zcela vytlačit nízkou vegetaci, v níž se brzy po přeorání začnou objevovat např. ostřice žitná (*Carex secalina*), vytvářející až monodominantní porosty, solenka Valerandova (*Samolus valerandi*), která se kromě Trkmanského Dvora vyskytuje v České republice pouze na slanisku u rybníka Nesyt, sítina Gerardova (*Juncus gerardii*), jetel jahodnatý (*Trifolium fragiferum*), ožanka čpavá (*Teucrium scordium*) aj. Jedná se o druhy, které často vytvářejí velké množství semen a jsou schopny nepříznivé podmínky přečkávat ve formě semenné banky v půdě. K druhům, které snášejí občasné výrazné disturbance patří i pcháč žlutoostenný (*Cirsium brachycephalum*), který se v České republice vyskytuje pouze u Trkmanského Dvora. Jeho pokryvnost je na zoráné půdě nápadně větší, než ve starších typech společenstev. Biodiverzitu společenstev vytrvalých a krátkověkých slanomilných rostlin zvyšují i jednoleté druhy. Ostřice žitná (*Carex secalina*) se stává dominantním druhem v prvních letech po zorání slaniska, občasné výrazné disturbance ji podporuje díky její krátkověkosti, nízké konkurenceschopnosti vůči vysokým bylinám a tvorbě velkého množství semen, dokáže dobře regenerovat i z narušeného trsu. Pcháč žlutoostenný (*Cirsium brachycephalum*), který má v zájmovém území jedinou lokalitu v České republice, na severním okraji areálu, je také krátkověkým, většinou dvouletým, monokarpickým druhem, narušení drnu v blízkosti stálého porostu může tento druh účinně podporovat. Protože se jedná o rostlinu vysokou od 0,5 m do více než 2 m, dokáže dobře prosperovat i v porostech rákosin. Opatření, která napomáhají existenci druhů, které jsou potlačovány zarůstáním rákosinami jsou v zájmovém území prováděna.

Jednoleté druhy

Slanomilné terofyty se v zájmovém území vyskytují ve společenstvech jednoletých rostlin, vázaných na terénní sníženiny, jako plevelová společenstva nebo vzácně v nejzasolenějších místech. V terénních sníženinách, které jsou mělké a přeorávané se vyskytují často zonálně uspořádaná společenstva, ve střední části vytrvalý, orbu dobře

snášejší kamyšík přímořský (*Bolboschoenus maritimus*) s vtroušeným a postupně k okraji dominantním jednoletým rozrazilem bažinným (*Veronica anagalloides*), sítinou slanomilnou (*Juncus ranarius*), vtroušenou zeměžlučí spanilou (*Centaureum pulchellum*), jitrocelem chudokvětým (*Plantago uliginosa*) aj., v okraji sníženiny dominují např. heřmánkovec nevonný (*Tripleurospermum inodorum*) a pcháč rolní (*Cirsium arvense*). Hlubší sníženiny, které nebývají každoročně orány jsou zarůstány rákosem a jejich druhové složení bývá chudší. Místy bohatá plevelová společenstva jsou tvořena komonicí zubatou (*Melilotus dentatus*), lebedou hrálovitou širokolistou (*Atriplex prostrata* ssp. *latifolia*), vzácně se zvláště ve vyjetých kolejích při okraji pole a slaných trávníků vyskytuje jednoletý drobný kyprej yzopolistý (*Lythrum hyssopifolia*). Velmi vzácně se v zasolených místech vyskytují porosty kuřinky solné (*Spergularia salina*), společně s merlíkem merlíkovitým (*Chenopodium chenopodioides*) a štírovníkem tenkolistým (*Lotus tenuis*). Existence společenstev jednoletých slanomilných rostlin je závislá na přeorávání půdy, zemědělské využití nahrazuje udržování volných ploch půdy, kterou by umožňovala přirozená oscilace vodní hladiny v terénních sníženinách nebo existence přirozených litorálních zón vodního toku.

Diskuse

Slanomilná vegetace na dolním toku Trkmanky byla spjata s přirozeným režimem vodního toku a existencí mokřadních společenstev v jeho okolí. Už v první polovině 19. století sice byly rozsáhlé plochy (zejména v oblasti slaných jezer u Čejče a Kobylí) odvodňovány systémem kanálů, ale přesto zůstaly na četných místech zachovány slané louky a podmáčená místa a tyto biotopy extenzivně zemědělsky využívány. V důsledku zásadní změny vodního režimu kanalizací a zahloubením Trkmanky byly narušeny přirozené výkyvy hladiny spodní vody v nivě a v průběhu intenzifikace zemědělství eliminovány plochy luk. Se změnou společenstev se samozřejmě měnilo i jejich druhové složení. Mezi neohroženější druhy patří starček zlatý (*Senecio doria*), jehož biotop kosených nebo pasených slaných trávníků se prakticky nedochoval. Současné hospodaření je omezeno na lokální potlačování porostů rákosin odbahňováním nebo rozoráním a řízeným ovlivňováním vodního režimu. Tato opatření umožňují přežívání druhů vázaných na stádia mezi orbou a zarůstáním rákosinami. Nepříliš zapojené porosty nebo obnažená místa, která dříve existovala např. okolo toku Trkmanky byla zcela zničena ohrázkováním koryta, byly tak zcela vytlačeny drobné druhy jako sivěnka přímořská (*Glaux maritima*), bahenka šášinovitá (*Heleochoa schoenoides*), pampeliška besarabská (*Taraxacum bessarabicum*), které byly na tato stanoviště vázány.

Závěr

Biotopy slanomilné vegetace v nivě dolního toku Trkmanky hostí dosud mnoho velmi vzácných a ohrožených druhů rostlin. Jejich přežití bylo zajištěno díky specifikům jejich životních forem a strategií, některé byly vytlačeny do okrajových, liniových společenstev na okraj jejich ekologického optima. Je jen záležitostí vhodného managementu chráněných území, aby byla existence dosud přežívajících druhů naší flóry zajištěna i do budoucnosti.

Poděkování

Tento příspěvek vznikl díky podpoře Grantové agentury ČR GA205/07/0821 "Analýza a modelování dynamiky prostorových vazeb ekotonů v prostředí GIS".

Literatura

- Grulich V. (1987): Slanomilné rostliny na jižní Moravě. ČSOP et Regionální Muzeum Mikulov, Břeclav, 76 p.
- Lacina J., Halas P. (2008): Ekotony jako dynamická součást nivní krajiny. In Kallabová, E., Smolová, I.(eds.): Změny regionálních struktur České republiky a Slovenské republiky. ÚGN, UP, Brno, p. 55-60.
- Slavík B., Štěpánková J. (eds.) (2004): Květena České republiky. 7. Academia, Praha, 767 p.
- Šmarda J. (1953): Halofytická květena jižní Moravy. In: Práce Moravskoslezské akademie věd, Vol. XXV, Brno, 48 p.